

УДК 821.161.2(477.83/.86)-343І.Франко:1408:39:303.683

КАЗКОВИЙ НАРАТИВ ЯК ВИРАЗНИК ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ТА ЕТНОРЕГІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ УКРАЇНЦІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ “ГАЛИЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК” В УПОРЯДКУВАННІ ІВАНА ФРАНКА)

Марина Демедюк

*Інститут народознавства НАН України, відділ фольклористики
проспект Свободи, 15, Львів 79000, Україна
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

Окреслено роль збірки “Галицькі народні казки” в історії едиції українського казкового епосу. Проаналізовано принципи редакторської роботи І. Франка як видавця зібрання казок О. Роздольського. Виокремлено елементи народного світогляду та етнічної культури як складові сюжетів галицьких народних казок. Простежено регіональну своєрідність казкового епосу із збірки “Галицькі народні казки”.

Ключові слова: казковий наратив, етносоціокультурна та етнорегіональна специфіка, сюжетно-мотивна база, етнічний світогляд.

“Галицькі народні казки” – одне з небагатьох видань українського казкового епосу, виконане з дотриманням принципів наукової едиції фольклорних текстів. Завдяки наполегливій збирацькій діяльності О. Роздольського та чітким текстологічним принципам редакторської роботи І. Франка, українська фольклористика отримала регіональне зібрання народних казок (вміщене у I та VII томах Етнонографічного збірника), що і дотепер залишається одним із кращих зразків фахової едиції. Варто відзначити збереження лексичних та фонетичних особливостей мови текстів, що робить видання поряд із зібраннями казок В. Гнатюка цікавим не лише для дослідників фольклору, а й для діалектологів та етнографів. Також прикметно, що вміщені у зібранні казкові варіанти яскраво репрезентують український фольклорний тип, зберігаючи етнорегіональні прикмети жанру. Важливим аспектом є намагання збирача і редактора зафіксувати фольклорний текст у процесі його виконання, при взаємодії оповідача зі слухачами, про що свідчать репліки слухачів, які “згодом у разі повторних розповідей можуть “вплестися” у тканину сюжету” [16, с. 147].

“...І палаців нема уже тих! (Бери батіжок, йди вовец пасти знов! – сказав молодий Микола Кравіцький, а стара Гананіниха докинула: То так! Як колись Пан-Біг дасть яке добро, то не надовго!) [“Чудесна мошенка”, 5, с. 9].

Подібні вставки дають цінний матеріал для різноманітних текстологічних студій, що мають “підтвердити чи спростувати припущення щодо подальшого “життя” слухачьких “вставок” та їх вплив на основні елементи казкової поезики” [16, с. 147].

І. Франко як редактор-видавець не лише фахово впорядкував фольклорні тексти, але і подав ґрунтовні паралелі до казок збірника із відомих на той час ви-

дань казкового епосу. Завершує збірку покажчик казкових мотивів, що значним чином полегшує роботу дослідникові сюжетно-мотивної будови українських народних казок. Наукову вартість має вступ до збірки, в якому І. Франко подає класифікацію прозового фольклору “по формам літературним” [5, с. 1], що покладена в основу “усеї дальшої систематики матеріалу, виданого Етнографічною комісією товариства Шевченка – сього найбільшого, що взагалі було зроблено в сфері збирання, систематизації і видавання українського етнографічного матеріалу” [7, с. 330].

Важливо наголосити, що у збірці “Галицькі народні казки” вміщені лише сюжети так званих чарівних казок, адже за визначенням І. Франка казкою доцільно вважати “оповідане, в яким дійсність перемішана з чудесним елементом” [5, с. 1] на відміну від байки, де діють тварини, та новели – оповідання з побутовою тематикою.

Наголошуючи на мандрівному характері мотивів, письменник констатував, що навіть “межинародна маркованість” не може свідчити проти національної специфіки усної словесності. “Спосіб і міра перероблювання одного і того самого матеріалу різними народами дає дуже багато цінних етнологічних сказівок, дає важний матеріал до пізнання світогляду, характеру і психології народів” [19, с. 271]. За допомогою фольклорної казки передаються не лише адаптовані до конкретного етнічного середовища сюжети, але й світосприйняття нації, її духовна культура у всьому різноманітті її відтінків і проявів (побут, традиційні заняття і ремесла, свята та обрядові дійства та ін.). Розкриття внутрішнього змісту казкового нарративу (як і будь-якого фольклорного жанру) у багатстві його значень неможливе поза етнічним контекстом: “Розглядаючи природу казкової фантастики, необхідно звернутися до історії народної культури і народного побуту. Без усвідомлення ґрунту народної фантастики неможливо зрозуміти казку” [1, с. 6] У сюжетах народних казок зафіксований специфічний код національної культури, який є цілком зрозумілим лише для носіїв цієї культурної традиції.

Перейдемо безпосередньо до аналізу збірки “Галицькі народні казки”. Сюжети народних казок, вміщені у I та VII томах “Етнографічного збірника”, репрезентують переважно український казковий фонд, хоча паралелі наявні і на рівні слов’янського репертуару.

У текстах українських народних казок знаходимо елементи релігійних уявлень українців, а також відбиток ставлення народу до релігії у цілому. Аналізуючи вказані прояви, необхідно зацентувати увагу на тому, що релігійність українців має глибоко національні прикмети. Це не так зовнішній прояв, як закоріненість у національно-психічну структуру.

Звернення до Бога за допомогою як і пошанування святих має для українців, а особливо галичан, важливе значення. Бог, Мати Божа, святий Миколай, Юрій є типовими помічниками героя у багатьох сюжетах, де замінюють традиційних випадкових подорожніх чи вдячних мерців:

“А дід той був Сус Христос, а та пані, то пресвата Діва була” [“Христова похресниця”, 5, с. 92];

“А там тільки вовків шо тяжко оком зглянути. Приходить ближчи, утвиряє хату, а там святий отець Николай сидит та книжку читаї” [“Чоловік без страху і упир”, 5, с. 6].

Типовим мотивом галицьких казок є наявність звернень до Бога чи матері Божої перед відходом героя у далеку дорогу чи поєдинком зі злотворцем:

“Клякнув і добув книшку, і зачав сі Богу молити” [“Як брат брата визволив і злого духа стратив” [6, с. 77];

“Али вона йшла і узяла, умила ся уночі удома, і стала говорити “Отчинаш” сибі дорогою” [“Дівчина записана злomu”, 6, с. 17];

“Перед маю смертию нех я сі Богу помолю” [“Сестра-зрадниця”, 6, с. 23].

Після вдалого вирішення конфлікту герой казки обов’язково дякує Богові, що характеризує знову ж внутрішнє почування релігійності:

“Постинав чисто ї голови і зачав сі Богу молити” [“Як брат брата визволив і злого духа стратив” [6, с. 77].

Для врятування немовляти, яке пан залишає в лісі на снігу Бог відправляє з неба двох ангелів з восковою свічкою:

“Прилетіло два ангели і коло того хлопці засвітили штири свічки воскових, застромили у сніг. Так той хлопиць межи тим снігом кричів, аж зігрівсі” [“Фатальний хлопець”, 6, с. 112].

Своєрідністю відзначається мотив врятування героя від смерті у галицькій казці “Фатальний хлопець”. Парубок не стає жертвою злого умислу лише завдяки тому, що не зміг оминати недільної служби у церкві і зайшов помолитися:

“Я ни можу йти, бо типер сі набоженство правит, то не мош відходити. Ше ксьондз набоженства не скінчив, людий не поблагословив” [“Фатальний хлопець”, 6, с. 113].

Прикметно, що пояснення явища ходіння після смерті у галицьких казках також носить релігійний характер. Упирем царівна стає через те, що “вона ни жила собі з Богом, но так ніби ни знала шо то Бог ї” [“Царівна опириця”, 6, с. 90]. Отже, для варіантів із Галичини сюжету АТ 307 важливим є пояснення причини ходіння мерця, на відміну від варіантів казок про упира із Поділля та Наддніпряниці, в яких акцент переноситься на способи врятування героя.

До питання релігійних уявлень українців стосується ще один важливий аспект: ставлення народу до чортів як ворожої сили і заборона згадувати нечистого у хаті:

“він знав сі – дух святий при хаті – з тим шатаном” [“Дівчина записана злomu”, 6, с. 17].

“То зараз – бий ї Божа сила – далася на штуку: поскликала чортів, а тоті раз два з тим дали раду. О Боже милий, яка твоя пречудна сила, шо тільки ангелів сотворив, шо они їх в небі побідили, коли они хотіли над твоїм царством панувати” [“Як Івась від пана тікав...”, 6, с. 9–10].

Біблійний мотив творення світу Богом за сім днів знайшов інтерпретацію у описі епізоду виконання головним героєм важкого завдання. У тексті казки докладно зображується будівництво чудесного мосту, який споруджується за наказом героя протягом шести днів. На сьомий герой досягає бажаного і йде на відпочинок:

“Вийшов сибі на двір на другі день рано..., вдарив у стіл сигнатом. Виходи на двір: бурок йисти так, як він замислив, бурок, хоць яйце качай. На другі день замислив сибі, жиби стало йиму дерево тим боком і тим розмаїте. На третій день

замислив сибі, жиб на тім дереві було овоц. На четвертій день вийшов і замислив, жиб їму був тиліграф. На п'ятій задумав, жиби по тім дереві злоті птахи скакали. На шестій день подумав сибі, жиби він маї розмаїте войсько. На семій день вже то він буде вибиратисі до сльобу” [“Вдячні звірі, царівна і змій”, 6, с. 42].

Любов до землі та селянськість є ще однією визначальною рисою українця. І. Мірчук наголошував, що “в письменстві, мові, побуті і звичаях, в проявах релігійного життя, в перебігу культурного процесу, в музиці, в пластичному мистецтві, в філософії – скрізь кидається в око органічна залежність людини від ґрунту, який вона обробляє і який її живить” [11, с. 24]. Українець за своєю природою – селянин, тому прагнення до збагачення також нерозривно пов'язане з намаганням набути статусу заможного господаря: “Та нашо міні такі палати! Я сибі... хата проста, шоб була добра, хліви добрі, товару повно шоб було...” [“Чудесна мошенка”, 5, с. 11]. Навіть інтер'єр царського чи цісарського дому наближений до селянської оселі.

Дослідники української ментальності (В. Антонович, О. Кульчицький, В. Янів) виділяють інстинкт несення допомоги як один з визначальних чинників етнокультурної своєрідності українського етносу. Виявом даного соціального прямування є пошанування старших, загальна гостинність, “яка велить приймати й годувати старців чи запрошувати подорожніх” [22, с. 528]. Відгомоном інстинкту несення допомоги в українських народних казках є мотив зустрічі героя з покараними за недотримання норм гостинності персонажів чи отримання подяки за пошанування старців та калік:

“Вона їст бідна каліка биз рук, биз ніг, ми ї будем шанувати, а нам Панбіг дасть за то богатство” [“Дівчина-каліка”, 5, с. 41].

Відмова господаря прийняти на ніч подорожнього вважалася одним із тяжких гріхів. За це він може отримати покарання як в цьому житті (Бог заповідає його багатство новонародженому хлопчикові) [“Мерцеві дари”, 6, с. 134], так і на тому світі (за негостинність він залишається голим чи голодним) [“Дуб-береза і его подорож до сонця”, 5, с. 78].

У галицьких народних казках відбилися демонологічні вірування, притаманні населенню Західної України. Споконвічні традиції пошанування Сонця та Місяця репрезентовані в культурі українців у вигляді низки забобонів-пересторог. У сюжеті народних казок наслідки порушення таких табу презентуються у вигляді вставних епізодичних мотивів – сцен зустрічі героя з покараними порушниками заборон.

Українці свято вірили у силу непочатої води, звідси і виникає заборона вмиватися та виливати брудну воду чи сміття до сходу та після заходу сонця: “А та дівка буди темна і умре, бо її мати ховала їднуо і будного дня нігди ї ни мила, не чесала, тільки в велике сьвато, в неділку, і шо сонце маї сходити. То вона той митель впливаї на двір – і вона заливала промінь, і за теї вона всліпла, і уже буде сліпа, і умре” [“Березовий і його подоріж до Сонця”, 6, с. 126]; “Вона й і буде сліпа. Вона у неділю до схода сонця милася. Вона вомивалася, як я но тільки мав сходити, і вона міні залляла вочи” [“Подоріж до сонця”, 6, с. 5].

Своєрідними є чудесні покажчики як елементи сюжетів казкового епосу, зібраного О. Роздольським. Сестра розриває на двоє хустину і дарує братові по-

ловину: “Як тубі буде добре в дорозі, то моя хустина буде чиста й рум’яна, а як буде тибі кепско, то моя хустина стимні” [“Три царівни на скляних горах і їх брат”, 5, с. 23]. Чудесний ніжик, подарований сестрою, чи застромлений братом в дерево, також стає показчиком: “Як тибі буде беда у дорозі, то моя половиця ножика зробиться дуже заржавляна” [“Три царівни на скляних горах і їх брат”, 5, с. 24], “як на тім ножуку буде кров, то уже мине нима” [“Невдячний брат і живуща вода”, 5, с. 33].

Тепер перейдемо до аналізу елементів національної обрядовості та звичаїв, що відбиті у текстах українських народних казок та є свідченням, якщо не автентичності сюжетів, то глибинного рівня їх адаптації до світогляду українців.

Весілля було чи не одним з найважливіших родинних обрядів, тому його елементи не могли оминати сюжету народної казки. У текстах казок з різних регіонів України знаходимо згадки про етапи весільної драми, а іноді навіть описи окремих ритуальних дійств. Відомо, що весільна драма має виразні регіональні прикмети, тому й у галицьких казках знаходимо елементи традиційного західно-українського весільного дійства:

оголошення шлюбу у церкві: “зараз заповіді виголосили і начилося весіля” [“Як Івась від пана тікав...”, 6, с. 15];

дарування молодих : “І далі розпочала ся дорованьи, али ни таке, як в нас, бо молодого дарували грішми, а молоду череп’ім” [“Як Івась від пана тікав...”, 6, с. 12];

“Ну тепер, зятю, ходи дам ти віно” [“Як Івась від пана тікав...”, 6, с. 13];

від’їзд молодих до дому молодого: “От уже по весіллю він бере ту панну на поязд на свій і йіде до свого убійстя” [“Чудесна мошенка”, 5, с. 9].

Щодо етнорегіональних особливостей галицьких народних казок, то відразу варто відзначити видозміни героїв-злотворців. Для західноукраїнської казкової традиції характерною є майже цілковита заміна таких поширених образів, як Змій, Коцій, Баба Яга, Ох образом чорта. Чорти в українській чарівній казці є, на відміну від демонічних та релігійних, “не духом злови, а фантастичними тваринами, чудернацькими та жахливими, схожими певними рисами на людину” [14, с. 287].

Одним із сюжетів народної казки, де функція злотворця закріплена майже виключно за Змієм, є сюжет АТ 312D. У галицькому варіанті замісником Змія виступає чорт як універсальне втілення злого начала: “Але діавол – злий дух – взыв скибу перегорав до свої хати” [“Котигорошок”, 6, с. 33].

Навіть у випадках вказування традиційних імен злотворців оповідач наголошує на їх “нечистому” походженні:

“Оджи с теї баби нальляло ся три милі на усі части мазі-смоли” [“Чоловік без страху...”, 6, с. 74] – опис смерті Баби Яги;

“Те й вона вже упала та й коломазею ся розільляла” [“Царівна-опириця”, 6, с. 91] – опис загибелі упириці;

“...а с панів но тільки смола поробила сі та й нема нікого” [“Дідів син та бабина дочка”, 6, с. 95].

Смолу потрібно розуміти як невід’ємний атрибут пекла, а, отже, і чорта.

Натрапляємо у галицьких казках демонологічне уявлення про чорта, що втілюється в образі німця чи гарно вбраного панка:

“Входить до сіний, дивитися, а там стара якась Німкня з тарелями їсти носит” [“Як Івась від пана тікав”, 6, с. 8];

“А в лісі повно панів і музики грають” [“Дідів син та бабина дочка”, 6, с. 95].

Коротко текстово проаналізувавши сюжети, ми переконалися, що збірка “Галицькі народні казки” яскраво відзеркалює риси етнічної своєрідності українців. У текстах казок містяться елементи народної психології, риси світогляду, вірувань та звичаїв українців. Етнорегіональна своєрідність казок полягає у специфіці мовного оформлення казкових текстів, особливостях лексичних зворотах, характерних для галицького діалектного середовища. Регіональні прикмети віддзеркалюються і у системі персонажів народних казок, а зокрема, героїв-злотворців. Навіть незначне заглиблення у казковий текст довело, що українська народна казка є вмістилищем етнічних традицій. Важливим аспектом дослідження має стати порівняння казкових текстів з різних етнографічних регіонів України з метою констатації у них особливої української стильової епічної манери оповіді та етнічного розвитку сюжету.

1. Аникин В. Русская народная сказка. Москва: Наука, 1984.
2. Бараг Л. О межнациональном в сказках восточнославянских народов // Фольклор народов РСФСР. Уфа, 1974. Вып. 1. С. 69–81.
3. Березовський І. Українські казки і східнослов'янська народна оповідальна традиція // Народна творчість та етнографія. К., 1974. № 5. С. 38–43.
4. Брицина О. До питання про визначення сюжетних типів у казках східних слов'ян // Народна творчість та етнографія. К., 1981. № 5. С. 38–52.
5. Галицькі народні казки / В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський. Впорядкував і порівняння додав І. Франко // Етнографічний збірник. Львів, 1895. Т. I. С. 1–120.
6. Галицькі народні казки / В Берліні пов. Бродського із уст народа списав О. Роздольський. Впорядкував і порівняння додав І. Франко // Етнографічний збірник. Львів, 1895. Т. VII. С. 1–168.
7. Грушевський М. Казка // Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т., 9 кн. К.: Либідь, 1993. С. 330–369.
8. Драгоманов М. Народня белетристика // Розвідки М. Драгоманова про українську народну словесність і письменство / Зладив М. Павлик. Львів: Накладом Наукового тов-ва ім. Т. Шевченка, 1906. Т. III. С. 338–353.
9. Дунаєвська Л. Українська народна казка. К.: Вища школа, 1987. 127 с.
10. Кулиш П. Сказки и сказочники // Записки о Южной Руси. Издаль П. Кулиш. Санкт-Петербург: Въ типографии А. Якобсона, 1857. Т. II. С. 1–105.
11. Мірчук І. Світогляд українського народу // Народна творчість та етнографія. К., 1996. № 1. С. 24
12. Народные южнорусские сказки. Выпуск I. Издал И. Рудченко. Киевъ: Въ типографии Е. Федорова, 1869. 219 с.
13. Новиков Н. Образы восточнославянской волшебной сказки. Ленинград, 1974. 254 с.
14. Потебня А. О мифологическом значении некоторых обрядов и поверий // Символ и миф в народной культуре. М., 2000. С. 287.
15. Пропт В. Морфология сказки. Издание 2-е. Москва: Наука, 1969. 168 с.
16. Сокіл Г. Деякі аспекти методики записування фольклору (кінець XIX – початок XX ст.) // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. Л., 2006. Вип. 41. С. 141–149.
17. Сравнительный указатель сюжетов. Восточнославянская сказка. Ленинград, 1979.
18. Франко І. Національний колорит у казках Бодяньського // Франко І. Збір. тв.: У 50 т. К.: Наук. думка, 1982. Т. 34. С. 449–457.
19. Франко І. Старинна романсько-германська новела в устах руського нпроду // Франко І. Збір. тв.: У 50-и т. К.: Наук. думка, 1976–1986. Т. 26. С. 271.

20. Хланта І. Михайло Грушевський про місце казкового епосу в етнокультурному процесі українського народу // Благовісник праці: Науковий збірник на пошану академіка Миколи Мушинки. Ужгород-Пряшів, 1998. С. 205–211.
21. Чернопиский М. “Царівна родом із високого блискучого замку”: Іван Франко про естетичну сутність народної казки // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філол. Л., 2006. Вип. 37. С. 3–30.
22. Янів В. Українська духовність у поетичній візії Шевченка // Записки НТШ. Збірник на пошану Зенона Кузелі. Т. CLXIX. С. 528.

FOLKTALE NARRATIVE AS A REPRESENTATIVE OF ETHNO-SOCIAL-CULTURAL AND ETHNOREGIONAL SPECIFICITY OF THE UKRAINIANS (ON THE MATERIALS OF COLLECTION “GALICIAN FOLKTALES”)

Maryna Demedyuk

*The Institute of Ethnology at the National Academy of sciences of Ukraine
the folklore department 15 Svobody av., 79000 Lviv, Ukraine
tel.: (+380322) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

The paper deals with the role of collection “Galician folktales” in history of edition of the Ukrainian folktale epic. The main principles of editorial work of I. Franko as a publisher of O. Rozdolskyj’s folktale collection are considered. The elements of national worldview and ethnic culture as a component of the Galician folktale subjects are outlined. The regional specificity of folktale narrative of collection “Galician folktales” is also analyzed.

Key words: folktale narrative, ethnosocial-and-cultural specificity, ethnoregional specificity, subject-and-motive basis, ethnic worldview.

СКАЗОЧНЫЙ НАРАТИВ КАК ВЫРАЗИТЕЛЬ ЭТНОСОЦИОКУЛЬТУРНОГО И ЭТНОРЕГИОНАЛЬНОГО СВОЕОБРАЗИЯ УКРАИНЦЕВ (НА МАТЕРИАЛЕ “ГАЛИЦКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК” В СОСТАВЛЕНИИ ИВАНА ФРАНКО)

Марина Демедюк

*Институт народоведения НАН Украины
отдел фольклористики, проспект Свободы, 15, 79000 Львов, Украина
тел.: (+38032) 297 01 56, e-mail: ina@mail.lviv.ua*

Очерчена роль сборника “Галицкие народные сказки” в истории эдиции украинского сказочного эпоса. Проанализированы принципы редакторской работы И. Франко как издателя собрания сказок О. Роздольского. Выделены элементы народного мировоззрения и этнической культуры как составляющие сюжетов галицких народных сказок. Прослежено региональное своеобразие сказочного эпоса из сборника “Галицкие народные сказки”.

Ключевые слова: сказочный нарратив, этносоциокультурная и этнорегиональная специфика, сюжетно-мотивная база, этническое мировоззрение.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2009
Прийнята до друку 20.10.2009